

La recuperació del patrimoni religiós gironí

Irene Llusent Guillamet

Servei de Monuments de la Diputació de Girona

«L'arquitectura és el mitjà ideal per transmetre la cultura d'un poble, raó per la qual és la més poderosa de totes les arts».

John Ruskin

Aquesta és la tercera vegada que el servei de Monuments de la Diputació de Girona és convidat a participar en les Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona. Fa anys que optem per gestionar la restauració del patrimoni d'una forma interdisciplinària i continuada des d'un bon inici. La intervenció arqueològica sempre va acompanyada d'una consolidació i restauració, i, en la mesura que sigui possible, de la corresponent museïtzació i divulgació—encara que sigui parcial—de l'element on s'actua. Aquesta intervenció arqueològica abasta no només el subsol, sinó també l'estudi i anàlisi de les tècniques originals, que representen un document històric únic i alhora la pauta per conservar i rehabilitar el patrimoni. D'aquesta manera, el projecte i resultat final sobre el monument és fruit d'un treball continuat i sospesat en què han intervingut múltiples tècnics i professionals, i que pot arribar a emmotllar i encaminar les idees de projecte inicials. Per tant, la premissa no és tractar la intervenció arqueològica com un peatge a pagar, independent del projecte de restauració i museïtzació, sinó tot al contrari. La invitació d'enguany representa un reconeixement a aquest treball dut a terme.

Pel que fa a les participacions precedents, l'any 2020 es van presentar breument la història del servei de Monu-

ments i les seves funcions, juntament amb la descripció de les tres obres més emblemàtiques que es restauraven en aquell moment: el claustre del monestir de Sant Miquel de Fluvià, el castell d'Hostoles (Sant Feliu de Pallerols) i la villa romana del Pla de l'Horta (Sarrirà de Ter) (Bayona 2020). Posteriorment, l'any 2022, es va exposar l'actuació realitzada en tres castells gironins: el de Juià, el del Bertran (Albanyà) i el de Milany (Vidrà, Osona) (Bayona/Llusent 2022). Atès que la majoria de les intervencions esmentades són castells i fortificacions militars, es podria arribar a pensar que el servei de Monuments ha intervingut i intervé, majoritàriament, en aquesta mena d'edificis històrics. Amb tot, res és més lluny de la realitat. De fet, quan a principis dels anys setanta es creà de nou el servei de Monuments—hi hagué un breu precedent anterior als anys vint i trenta del segle XX— (Ganau 1997; Nadal 2016) fou per donar resposta a les peticions de rehabilitació d'edificis religiosos—molts dels quals es trobaven en pèssim estat—per part dels municipis gironins a la Diputació de Girona, atès que aquest era l'únic òrgan administratiu de caràcter supramunicipal que llavors els podia oferir ajut econòmic i tècnic.¹ Aquesta actuació, a més, se centrà especialment en la recuperació d'ermites i capelles de dimensions reduïdes, les quals havien re-

¹ La primera obra de restauració duta a terme pel que seria posteriorment el servei de Monuments—en aquell moment encara no s'havia creat formalment i es contractava directament el despatx de l'arquitecte Joan Maria de Ribot—fou la restauració de l'església de Santa Maria de Colomers. És per aquest motiu que bona part de la documentació generada durant aquest període no es conserva a l'arxiu del servei de Monuments, sinó a l'arxiu privat de Joan Maria de Ribot, que fou cedit, després de la seva mort, al Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (Girona).

Figura 1. Interior de l'església de Sant Julià de Boada amb un dels seus característics arcs de ferradura.

sultat greument afectades per la Guerra Civil. A això, a més, s'hi afegí la progressiva reducció de la religiositat popular, que comportà la desaparició de romiatges i pelegrinatges, amb el consegüent abandonament d'aquesta mena d'edificis, que s'anaren degradant sense que ningú hi posés remei. Al catàleg de l'exposició feta a mitjans dels anys noranta per part de la Diputació de Girona i la Generalitat de Catalunya sobre la recuperació del patrimoni immoble de les comarques de Girona, es pot constatar com els edificis on intervingué el servei de Monuments foren majoritàriament de caràcter religiós (Departament de Cultura/Diputació de Girona 1995). En conseqüència, aquest ha estat —i és encara— un dels principals fronts de batalla del servei, per bé que amb els anys se n'ha reduït la importància, bàsicament perquè molts d'aquests edificis ja han estat restaurats i ara el que cal és vetllar per mantenir-los. Per aquesta raó, doncs, a continuació es descriuen tres obres de restauració redactades, dirigides i subvencionades pel servei de Monuments en l'àmbit de l'arquitectura religiosa. Dues són de propietat pública, mentre que la tercera és del bisbat de Girona. Es tracta d'obres que, a més, ja estan acabades o a punt de ser acabades.

SANT JULIÀ DE BOADA (PALAU-SATOR)

Sant Julià de Boada és un edifici religiós bastit amb anterioritat al segle X. Fou la parròquia del llogaret annex fins a mitjan segle XVIII, moment en què, a cau-

sa del seu lamentable estat, el bisbe Baltasar Bastero (1728-1744) prohibí fer-hi cap mena d'acte fins que es reparés. Amb la desamortització, va ser venut i passà a mans privades, fins que va ser adquirit per la Diputació de Girona l'any 1958. Abans, als anys quaranta, ja havia estat objecte d'una petita restauració, a càrrec de l'arquitecte Alejandro Ferrant (1897-1976), que n'assegurà la conservació en refer-ne la teulada i consolidar-ne els paraments. A principis dels anys vuitanta, s'hi va portar a terme una segona intervenció més general, a càrrec de l'arquitecte Joan Maria de Ribot i de Batlle (1919-2014), que va consistir en la reparació de la teulada, els paraments, els tancaments i la urbanització de l'entorn.

La necessitat de la intervenció actual va sorgir de la detecció d'importants humitats a l'interior de l'edifici, provocades per la filtració d'aigua procedent de la coberta. Aquesta patologia es veia agreujada per una ventilació interior deficient, que havia propiciat l'aparició de fongs en els paraments que degradaven les escasses restes de pintures romàniques que encara es conservaven a la zona de l'absis. Així doncs, la brigada del servei de Monuments ha dut a terme la reparació general de la coberta: s'han substituït les lloses de pedra malmeses, s'ha format un nou minvell en la unió entre la teulada i el campanar d'espadanya, i s'ha incorporat un canal de zinc de recollida d'aigües al vessant nord de l'església, on l'aigua vessava directament al basament de les façanes. Les restes de les lloses originals

de coberta s'han consolidat i deixat a la vista. També s'ha millorat l'accés tant de l'entorn, amb la substitució d'un graó per una petita rampa, com de la porta d'entrada, on s'ha eliminat el graó superposat als anys vuitanta per un accés a peu pla.

Actualment, gràcies a l'actuació de l'equip de restauradores, les pintures conservades a la zona de l'absis presenten una lectura molt més clara, alhora que se n'ha assegurat la conservació. Els principals treballs duts a terme han consistit a eliminar materials de restauracions anteriors, així com pàtines adherides de procedència diversa. S'ha prioritzat la conservació de tots els materials originals, presentessin capes pictòriques o no, amb la consolidació dels àmbits bombats o despresos, i amb la posterior consolidació i integració cromàtica de les llacunes.

Els tancaments preexistents també s'han substituït, tant a les finestres com a la porta d'entrada, per assegurar una ventilació interior correcta i oferir una imatge més simple. Finalment, la il·luminació interior i exterior s'ha substituït per nous sistemes més eficients, i s'ha equipat l'espai amb uns bancs polivalents i un panell informatiu interior mòbil, el qual incorpora un mirall que permet la visió de l'absis des de l'exterior quan el temple està tancat (Bayona *et al.* 2022).

SANT FELIU DE MONARS (MONTAGUT I OIX)

L'església de Sant Feliu de Monars² (o Sant Sebastià) és un edifici religiós, propietat del bisbat de Girona, bastit entre finals del segle XII i principis del següent, ja ben bé a finals del romànic, que s'alça al vessant sud del puig del Comanegra, a uns 905 m d'altitud. L'accés al monument és difícil i només es pot fer a peu. L'estructura està formada per una construcció senzilla, d'una única nau i planta rectangular, capçada a llevant per un absis també rectangular i coberta a dues aigües, amb una petita espadanya amb dos arcs damunt de la façana oest. L'aparell és uniforme i està format per carreus escairats, tot i que escassament polits, disposats en filades més o menys uniformes regularitzades amb nombrosos rebles.

Quan s'inicià la intervenció, el conjunt presentava un avançat grau de degradació, però no amenaçava de ruïna imminent. Concretament, havia perdut els elements cobertors, entre els quals només quedaven algunes restes esparses de l'enllosat original i d'un posterior recobriments de teula ceràmica, raó per la qual hi havia múltiples humitats i degoters a l'interior. De fet, la totalitat de la superfície de coberta estava envaïda per vegetació. La zona més malmesa era la volta de l'absis, just on s'unia amb el mur de la nau, ja que s'hi obria una gran esquerda. L'espadanya també estava molt degradada, a causa del desplaçament del pilar

nord, i amenaçava ruïna. Finalment, la coberta de la sagristia, annexa al costat nord de l'absis i de construcció posterior, era inexistent.

Un cop transportat el material a l'obra amb helicòpter, s'han iniciat els treballs amb la neteja de la runa sobre la volta, per tal d'estudiar l'origen dels desperfectes. Això ha permès fer diversos descobriments. En primer lloc, s'han pogut recuperar els passos de les cordes de les campanes de l'espadanya del segle XVII, a la zona de ponent. I, en segon lloc, ha estat possible copsar el perill que suposava l'esquerda de l'absis, que era molt més gran del que originalment s'havia suposat. També ha permès la troballa de les restes de l'antic pinyó romànic, que estava totalment malmès i arrasat.

S'han refet els pendents de la teulada. En aquest cas, no s'han recuperat els pendents originals romànics, sinó que s'han mantingut els preexistents. Posteriorment, s'ha refet la coberta, amb llosa de pedra tipus quarsita marró brillant, assegurant en tot moment la correcta superposició de peces per garantir l'estanquitat. Quant a l'espadanya i l'absis, en greu estat de conservació, ha sigut necessari cosir les esquerdes amb morter de calç hidràulica i puntualment amb grapes d'acer inoxidable. Tant l'absis com l'espadanya s'han cobert amb teules (velles a les cobertores i noves les canaleres). Quant a la coberta de la sagristia, no s'ha pogut recuperar la volta ensorrada i s'ha alçat una estructura nova de cabirons i llates, amb una coberta superior de teules de la mateixa forma que en l'absis. Finalment, la resta de l'edifici s'ha mantingut tal com estava, amb portes i finestres obertes per tal de permetre'n la visita lliure (Agustí *et al.* 2020).

LA MARE DE DÉU DEL ROURE (PONT DE MOLINS)

Les ruïnes de l'antiga canònica agustiniana i posterior santuari Marià de Santa Maria del Roure estan situades dalt del cim d'un petit serrat, al nord del nucli urbà de Pont de Molins i prop de la carretera nacional 2. En concret, estan formades per les restes d'una antiga església romànica, d'una església gòtica bastida al damunt, de les estructures molt malmeses d'unes edificacions d'habitatge annexes i, finalment, d'un santuari pròxim d'època moderna. Tot el conjunt estava en un estat de conservació pèssim en el moment en què el servei de Monuments inicià la seva intervenció, si bé ja s'havia fet alguna actuació anterior a la dècada dels vuitanta (Campo, del 2010, 39) a petició de l'Ajuntament de Pont de Molins, que n'és el propietari.

El conjunt es trobava colgat sota un important volum de runes, per la qual cosa les primeres actuacions han anat alternant campanyes arqueològiques i treballs de consolidació, duts a terme per la mateixa brigada del servei de Monuments (Bayona 2018). D'aquesta mane-

² El terme *monar* significa molí 'mogut per aigua', de manera que cal entendre que hi havia molins a la zona.

Figura 2. Vista general de les restes del claustre de la canònica de Santa Maria del Roure, descobert durant les obres de restauració.

ra, s'han restaurat l'església gòtica i les escasses restes de l'esglesiola romànica que es conserven, el claustre del priorat (del qual no es tenia cap notícia), les dependències residencials annexes a aquests dos elements i, finalment, el santuari marià d'època moderna, on també s'han localitzat les restes d'un petit oratori inicial (Marquès 1996; Codina 2021; Puig 2022a; Puig, 2022b). L'objectiu final de l'actuació és dotar el poble d'un monument polivalent amb espais diversos: l'església gòtica com a edifici tancat per a la realització d'actes puntuals, l'església barroca com a espai arcerat a l'aire lliure, ideal per a la celebració de diversos esdeveniments, i les dependències del claustre, interiors i exteriors, com un àmbit que pugui funcionar de manera independent per oferir serveis al conjunt. Així, no només es recuperen les restes arquitectòniques, sinó que alhora es propicia l'accessibilitat i la comprensió del monument, element vital en la conservació del patrimoni.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, B., BAYONA, L., BUSCATÓ, L., LLUSENT, I. 2020, La restauració de Sant Feliu de Monars (Montagut-Oix), *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca* 31, 13-31.

BAYONA, L. 2018, Gestió del patrimoni des del Servei de Monuments de la Diputació de Girona. Entre

la restauració i el manteniment. Dins GIRÁLDEZ, P., VENDRELL, M. (dir.), *Intervenció i gestió sostenible del patrimoni històric*. Barcelona: Patrimoni Consultors Edicions, 129-131.

BAYONA, L. 2020, Actuacions del Servei de Monuments de la Diputació de Girona. Dins BURCH, J., BUXÓ, R., FRIGOLA, J., FUERTES, M., MANZANO, S., MATARÓ, M. (Eds.), *Quinzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Castelló d'Empúries: Generalitat de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Universitat de Girona, 667-671.

BAYONA, L., BUSCATÓ, L., LLENAS, E., LLUSENT, I. 2022, Protegir, restaurar i conservar: Sant Julià de Boada (Palau-sator) i la Diputació de Girona, *Estudis del Baix Empordà* 41, 181-209.

BAYONA, L., LLUSENT, I. 2022, La redescoberta de tres castells gironins. Dins BURCH, J., BUXÓ, R., FRIGOLA, J., FUERTES, M., MATARÓ, M. (Eds.), *Setzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Castelló d'Empúries: Generalitat de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Universitat de Girona, 551-534.

DEPARTAMENT DE CULTURA/DIPUTACIÓ DE GIRONA, 1995, *Bella pedra vella. 15 anys de restauració de béns culturals a les comarques de Girona*. Girona: Generalitat de Catalunya / Diputació de Girona.

CAMPO del, F. 2010, *Història del priorat de Santa Maria del Roure*. Pont de Molins: Ajuntament de Pont de Molins, 2010, 39.

CODINA, D. 2021, Resultats arqueològics de les primeres intervencions a la canònica de Santa Maria del Roure, Pont de Molins, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 43, 131-145.

GANAU, J. 1997, *Els inicis del pensament conservacionista en l'urbanisme català*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MARQUÈS, J. M. 1996, Nota sobre vicissituds de Santa Maria del Roure, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 29, 159-176.

NADAL, J. 2016, *Joan Subias Galter (1897-1984). Dues vides i una guerra*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

PUIG, A. M. 2022a, Estances del monestir de Santa Maria del Roure. Pont de Molins (Alt Empordà). Dins BURCH, J., BUXÓ, R., FRIGOLA, J., FUERTES, M., MATARÓ, M. (Eds.), *Setzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Castelló d'Empúries: Generalitat de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Universitat de Girona, 398-401.

PUIG, A. M. 2022b, L'església barroca del priorat de Santa Maria del Roure. Pont de Molins (Alt Empordà). Dins BURCH, J., BUXÓ, R., FRIGOLA, J., FUERTES, M., MATARÓ, M. (Eds.), *Setzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Castelló d'Empúries: Generalitat de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Universitat de Girona, 426-429.